

Brehmtörténetek

Brehm Alfréd:
Az állatok világa.
Egy kötetben.
Átdolgozta Rapaics
Raymund.
Budapest, Légrády
Nyomda és Könyv-
kiadó Rt. — Genius
Könyvkiadó Rt., é.n.
XI+949 o. (Reprint:
ÁKV-Maecenas,
1989.)

Nem írja még a Brehm...
 Chr. Morgenstern

Milyen hát a lajhár?

David Attenborough szerint nem is igen tudhatjuk. Mint írja, „az állati viselkedés egyetlen kutatójának sem volt bátorsága vállalni a butító tétlenség napjait és éjszakáit, amelyeket el kellene viselniük ahhoz, hogy többet tudjunk meg a lajhár magánéletéről.”¹

Mert a lajhár, írja Attenborough, „olyan létbe süppedt, amely alig különbözik a teljes kábulattól”.²

Szép élet, gyöngy élet.

Brehm cikke a „Kis Brehm”-ben a háromujjú lajhárról (*Bradypus tridactylus*) hasonló megállapításokkal indul. „A lajhárfélék — így Brehm — nagyon alacsony értelmű, lomha és roppant szánalmas megjelenésű állatok...”³ „A földön olyan szörnyen gyámoltalanok, hogy ehhez képest a kúszásban akár ügyesnek is mondhatnók őket.”⁴ „A földön a szánalmasságig gyámoltalanok, olyan keservesen vonszolják magukat, hogy az ember szinte megsajnálja őket.”⁵ De csak vigyázzunk azzal a sajnálattal — a lajhárok még csak nem is becsületesek. Brehm idézi Kapplert, aki szerint „Lomhaságukat több-

nyire túlozzák”.⁶ Utódaik gondozásában nem jeleskednek,⁷ sőt, „Akkor is vajmi feltűnően lomhák, ha bántalmazzák őket vagy megsebesülnek”.⁸

Nincs olyan dramaturgia, amely szerint most ne valamiféle ijesztő, rettenetes eseménynek vagy mulatságos feloldásnak kellene következnie — tragédiába vagy komédiába ne fordulna a statikus jellemrajz.

Hát lássuk.

Brehm írja: „*Schomburgk* behasította egyik példányának felső ajkát s a sebbe dörzsölte a mérget, azután fához vitte az állatot. Ez tüstént fölfele mászott a fán, de csak 3-4 m-nyire jutott, ott hirtelen megkapaszkodott, ide-oda forgatta fejét s többé hiába iparkodott tovább jutni. Először egyik mellső lába vált le az ágról, azután a másik, egy ideig még kapaszkodott a hátsó lábaival, de végül ezek is elgyengültek s ekkor lezuhant és fekve terült el a földön. A 13-ik percben vonaglás és zihálás nélkül kiszenvedett.”⁹

Ez az irtóztató elbeszélés — természetesen — nem elsősorban tárgya, a lajhár nevű állat, hanem elbeszélője, elbeszélői szempontjából érdekes. Schomburgk és Brehm miatt.

A tudós egyszerű kérdéseket tesz fel önmagának, olyanokat, amelyeket bármelyikünk megfogalmazhatna: hogyan működik a lajhár? Reagál? Érez? Van? Egyáltalán, mire képes? Hogyan hal meg? Amikor órákat töltünk az állatkertben egy üvegfal előtt, amelyre az van ugyan kiírva, hogy „Lajhár”, de csak egy mozdulatlan zöldesbarna szénakupacot látunk, Schomburgkkal együtt ilyesmit kérdezzünk magunk is.¹⁰ Az ártatlan, pusztá tudásszomjról tanúszkodó kérdéseknek azonban következményei vannak. A tudósnak ha-

talmában áll, hogy kicsikarja rájuk a választ. A tudás: hatalom. A kérdések mélyén pedig ott rejtőzhet a lajhár iránti irigység és morális felháborodás, ahonnan már csak egy lépés az indulat, hogy mozgásra, tevékenységre, reakcióra bírjuk a szerencsétlent. A lajhár, ha tényleg ennyire tompa, érzéketlen és nyomorult állat, kihívja az agressziót. Nem elképzelhetetlen az előtörténet olyan rekonstrukciója, hogy Schomburgk érdeklődése vad dühben kulminált. Márpedig Schomburgk megtehetette, hogy dühét tudásvágygá szublimálja (vagy csak annak álcázza).

Schomburgk (aki rokona a Doktor figurájának Büchner *Woyzeck*-jéből) kíváncsisága perverz, agresszióját tudományos mezbe öltözteti, ezenközben példásan tárgyyszerű és akkurátus, semmit nem bíz a véletlenre. Nem lábán vagy hátán sebzi meg a lajhárt, hanem fáradságot nem kímélve behasítja az állat felső ajkát, s a mérget beledörzsöli a sebbe. Gondosan rögzíti, hogy a kísérleti alany nem „mintegy 10 perc” vagy „körülbelül negyedóra” múlva szenved ki, hanem éppen a 13. percben. S megállapítja, hogy a rusnya állatja még halálában is lusta: vonaglásra és zihálásra sem fordít energiát. A kísérlet elvégeztetett, mindez immár adat, tény — ellenőrizhető, följegyezhető, átörökíthető. Schomburgk úttörőnek érezheti magát: tett valamit lajhár-ügyben. Ezentúl senki nem dörzsölhet mérget úgy a lajhár felső ajkának sebébe, hogy őrá ne hivatkozna.¹¹

Miért mondja el nekünk Brehm azt az iszonytató történetet, amelyet Schomburgk elmond? Mi a célja? Mi a történet funkciója? Mindenekelőtt: történet és ismeret alig szétválasztható. Mindaz, amit a mindennapokban az állatokról tudunk, viselkedésükről,

szokásaikról, természetükről, az történetek (igaznak állított elbeszélések vagy az igazság babérajaira nem törő mesék) közvetítésével jut el hozzánk, s így is örökítjük tovább ezt a tudást. Másfelől a történetmondás fontos retorikai eszköz. Egy tény sokkal inkább felkelteti az olvasó érdeklődését, ha (igaznak vélt) történet alkotóeleme, sőt, akkor tehető sokkal hihetőbbé is. A tudósok minduntalan történeteket mesélnek: megfigyeléseik „az életből ellesett”, kísérleteik pedig példázatszerű történetek. A történet a tudományos tény burka és legitimációja.

Schomburgk története nem idézet, de Brehm nyilvánvalóan nem volt tanúja annak, amit leír. Mi tehát az ő pozíciója a történettel kapcsolatban? Nem mondhatni, hogy érzékelhetően távolságot tartana Schomburgktól; amikor a könyvben idéz vagy hivatkozik, azt mindig is nyílt kommentár nélkül és legtöbbször egyetértéssel teszi. Az egyetlen, ami mégis arra utal, hogy Brehm nem osztja maradéktalanul az eddig felvázolt lajhár-konceptiót, s ezzel együtt a lajhárellenes gesztusoktól is elhatárolódik, a Schomburgk-történet kompozicionális helye és szöveggörnyezetete. A lajhárról szóló cikk ugyanis nem itt ér véget, az elbeszélés körülbelül a szöveg közepén helyezkedik el. A következő bekezdés „gyámoltalan teremtéseknek” nevezi hőseinket, akiknek „nincs sok ellenségük”;¹² a rákövetkező pedig átvált egyes szám első személybe — Brehm saját lajhár-élményeit osztja meg olvasóival, amelyek sok tekintetben ellentmondanak a sztereotip lajhár-képeknek.

Schomburgk durva intermezzója után Brehm tehát indíttatást érez arra, hogy helyreállítsa az egyensúlyt. Tudóstársa ellen egy rossz szót nem emel, mindössze

másik történetet, más történeteket mond el, főszereplője pedig immár „kedves és derék jószág”¹³, ragaszkodó és élvezet, akinek lomhasága „kedélyes”¹⁴. Brehm kiemeli azokat a mozzanatokot az állat életéből, amelyek — így vagy úgy — az emberhez kötik: az étkezés okozta gyönyörűséget, az ezzel járó szájnyalogatással együtt; ragaszkodásukat ápolójukhoz, napi időbeosztásukat a tisztálkodástól a szórakozásból végzett tornáig (!)¹⁵ és szunyókálásukig. E jószágok — bizonygatja Brehm — pozitív és negatív érzelmekre egyaránt képesek: ápolójuk ölébe heverednek, de ha ellenséget orrontanak, támadni is készek. Brehm történetei kifejezetten lajhárpártiak: már-már a szeretet csendül ki az olyan mondatokból, mint például ez: „Kicsiny szeme jószágos együgyűséggel mered a semmiségbe s feje, mint az aggastyáné, jobbra-balra imbolyog.”¹⁶ Noha az elbeszélő általában szól a lajhárról, szokásos cselekedeteket, ismétlődő történéseket ír le (a tudományos elbeszélés igen gyakran efféle *gyakorító* történetmondás), viszonya tárgyához érezhetően bensőséges és személyes. A cikk végén azután Brehm említést tesz néhány lajhár-legendáról (hogy levegőből kell élnie, „mert még senki sem látta enni”;¹⁷ hogy két napba telik, „míg a közepes nagyságú fára fölmászik”;¹⁸ hogy annyira lusta, hogy „a fáradságtól mindenképpen menekedni akarván, öszszegömbölyödik, és leveti magát a fáról”¹⁹), de mindezeket „a képzelet szüleményeinek” minősíti.

A kompozíció íve így válik teljessé. A negatív, riasztó, már-már undorító állat Schomburgk áldozatává válik — beteljesedni látszik a sorsa. Azt kapja, amit megérdemel. Brehm azonban közbelép. Elbeszélőként jelenik meg a szö-

vegben, s bár nem keveredik konfliktusba tudóstársával a lajhár védelmében, feloldást kínál. S úgy teszi ezt, hogy nem csupán saját történetét kínálja fel, hanem alternatívákat is mutat (jóllehet kétes értékűeket). Szándéka az értékrend kiegyensúlyozása, az „adottnak” szelíd, kicsit talán ironikus tudomásulvétele — nem az ítékezés és semmi esetre sem a szembenállás.

Mondjuk, a kis Brehm irodalmi mű.

Tudjuk, hogy nem az, de mégis.

Ebben a feltételezésben, így, első nekifutásra, van valami széplelkű is, meg olcsó is. Mindent irodalmi szöveggé olvasni, ingyencsedni, tudományos munka monda-tait, metaforáit, szerkezetét gusztálni — ez bizony nem is új vicc és nem is éppen épületes. A kis Brehm esetében azonban talán védhető.

Az indokok egyike lehet, hogy a mű, amelynek egy részletét a fentiek taglalták, a legnépszerűbb könyvek közé tartozik, nemzedékek kedves olvasmánya volt. Ebben pedig szerepe kellett hogy legyen a történetmondásnak, a drámai szerkesztésmódnak, az ironikus ellentétpontozásnak, stílári változatosságának, amelyről itt szó volt.

Kérdés persze, hogy mi is ez a mű. Kinek az írása, kit is olvasunk, amikor a magyar kis Brehmet vesszük kézbe. A hatkötetes, majd tízkötetes *Tierleben* (1863–1869, 1876–1879) magyar átdolgozása után jelent meg Németországban az egykötetes, szemelvényes kiadás, a Kis Brehm; ezt azután Rapai Raymund dolgozta át a magyar olvasók számára: ez a *magyar kis Brehm*.

Több szerző munkássága rakódik hát egymásra. Rapai közismerten klasszikusnak számít: a

legjobban író magyar tudósok között tartják számon. Stílusérzéke, lendülete, fordítói-átdolgozói gondossága azonban mit sem érne, ha Brehm nem kínálná fel már eleve műfajok egész tárházát. Amikor ugyanis történetről beszélünk, ez durva általánosítás. Brehm vonzereje — többek között — éppen abban rejlik, hogy a leírástól a gyors tempójú, drámai elbeszélésen át a csaknem lírai szövegrészekig széles skálán játszik. A klasszikus történet megjelenik mint legenda vagy mint novella; nagy szerephez jutnak az elbeszélő műfajok olyan határterületei, mint az életkép vagy a zsánerkép; természetesen kiemelkedő hely illeti meg a jellemrajzot, és a tudományos próza *par excellence* területét, a leírást. A lajhár-fejezet ezek közül vonultat fel jó párat. (Itt — érthetően — hiányoznak a vadásztörténetek vagy

a gyakorlati tanácsok az állattal való foglalkozáshoz, kezeléséhez.)

A műfaj-nyomok e széles skálájához társul a megszólalásmód sokfélesége. A magyar kis Brehm szól tárgyszerűen, szárazon; szájalommal és gyöngédséggel; kuncogva és líraian — e hangoikat egy-egy cikken belül is bőven változtatva. Az elbeszélő gyakran visszavonul és átadja a szót más mesélőknek, akik persze megint csak mind más és más módon adják elő történeteiket. Az egyes cikkek szerkezete alig-alig hasonlít egymásra: Brehm mindig valami érdekességgel indít, még ha nem mulasztja is el az állat külsejének leírását. Sokkal fontosabbnak tartja az állat életmódját, szokásait, és életének furcsaságait, jellegzetességeit, mint az alak, lakóhely, származás, rokonság tisztázását.

Ami a kötet szerkezetét illeti: vélhetnénk, az állatrendszeren nagyjából annyi szabadságot enged az írónak, mint az ábécé rendje a telefonkönyv összeállítójának. A magyar kis Brehm bizonyítja, hogy ez nincs így. Feltűnően hosszú a madarokról szóló fejezet (több mint 200 oldal), kevés a hal (mintegy 30 oldal). A legterjedelmesebb az emlősökkel foglalkozó rész (több mint 500 oldal, a könyvnek több mint a fele), holott tudjuk, hogy sokkal kevesebb és kevesebb féle emlős van, mint alacsonyabb rendű állat. A válogatás és kiemelés tehát korántsem mechanikus. És, ha már a szerkezetnél tartunk, mi tagadás, azért abban érezhető valami huncut tréfa, hogy mi következik a lajhár-cikk után.

A nyúl.

Kálmán C. György

Jegyzetek

1 Élet a Földön. A természet története. (Ford. Szilágyi Tibor.) Budapest, Novotrade, 1988. 259.

2 Uo., 256.

3 I. m. 472.

4 Uo. 474.

5 Uo. 475.

6 Uo.

7 „...csak kezdetben ápolja gonddal és gyöngédséggel, csakhamar ellankad s később már alig-alig táplálja és tisztogatja csemetéjét. Meglehetősen közömbös, ha letépi kebléről, nyugtalansága olyan futólagos, mintha elveszett tárgyat keresne.” — Uo., 476.

8 Uo., 477.

9 Uo.

10 „A látogatók többnyire kiáltozással, lábdobbanással vagy tapsolással iparkodnak az érzéketlen gombolyagot megmozdulásra bírni, de az egyetlen mozdulattal sem hajlandó elárulni, hogy él s a közönség rendszeren bosszúsan távozik, legfeljebb az állat nevét olvassa el s néhány nem éppen hízelgő és kedves megjegyzést tesz az utálatos dögre.” Uo., 478.

11 Hogy a lajhárhoz fűződő agresszív, ellenséges viszony némi rasszizmussal is összekapcsolódhat, arra Brehm később utal: „Amint az első keresztények meglátták, eszükbe jutott, hogy Spanyolországban a négereket fehér legényeknek szokták gúnyolni,

ennek mintájára ez állatokat fúrge kutyáknak nevezték el.” — Uo., 480. Vagyis a lajhár elnevezése (gúnyneve) a feketékét imitálja.

12 Uo., 477.

13 Uo., 478.

14 Uo.

15 „...testgyakorlatokkal mulatnak, mászkálnak a rúdon, fölűsznek a rácsra, ott megkapaszkodnak és hosszabb ideig mozognak.” Uo., 479.

16 Uo., 480.

17 Uo., 481.

18 Uo.

19 Uo.

Life Magazin borítója, 1922